

440 meter in 9 weken:

De ontsluiting van het archief van de Generale Staf van de Rijkswacht volgens ISAD(G)¹

Ward Vansteenkiste

ward.vansteenkiste@vub.ac.be

Inleiding

De Historische dienst van de Federale Politie herbergt al jaren de archieven van de Generale Staf van de Rijkswacht. Tot kort waren deze bestanden wegens een historische backlog onontsloten. Enerzijds ontbrak het de Rijkswacht destijds aan degelijke regelgeving inzake archiefbeheer en overdracht; anderzijds werden er na de demilitarisering massaal archieven afgestoten naar de toenmalige historische dienst. Wegens plaatsgebrek werden de documenten geplaatst waar nog ruimte was. Hierdoor raakten bestanden van verschillende archiefvormers onvermijdelijk vermengd. Een goede en geordende staat was met andere woorden ver zoek. Documenten waren op diverse manieren verpakt: in archiefdozen, portefeuilles, klasseurs, bananendozen of ingebonden met touw; niet zelden zonder etikettering of een andere vorm van identificatie. De nood aan ontsluiting deed zich steeds meer voelen.

Hoe kan men een dergelijk ongeordend depot onder controle krijgen? Hoe verkrijgen we een globaal overzicht? Vertaald naar de meer-niveau-beschrijving van ISAD(G), komt dit neer op een ontsluiting op het eerste niveau: het archievenoverzicht². Enerzijds is zo'n ontsluiting noodzakelijk voor het fysiek en logistiek archiefbeheer, anderzijds dient zij tot de toegankelijkheid van de aanwezige archieven³.

Aanvankelijk was het dan ook onze bedoeling om een overzicht op te stellen van de verschillende deelarchieven die aanwezig zijn in het depot van de Historische Dienst; een archievenoverzicht dat zich beperkt tot het eerste niveau. We volgden hierbij de deductieve methode⁴ en maakten een studie van de organisatiestructuur en de verschillende taken van de Rijkswacht.

Organisatiestructuur van de Rijkswacht

Bij het opstellen van de (historiek van de) organisatiestructuur van de vroegere Rijkswacht, vertrokken we van de bestaande literatuur⁵. Op basis van wetteksten konden de grote contouren verder worden uitgetekend. Om enig zicht te krijgen op de interne structuren van het korps - met name de organisatie van de Generale Staf bleef ongedefinieerd in de wetteksten - dienden echter andere bronnen aangesproken te worden. Opleidingsbrochures, organogrammen en diverse andere documenten die in het depot werden teruggevonden, hebben bijgedragen tot een beter begrip van de Rijkswachtstructuren. Tot na de demilitarisering van 1991 bleef de hoofdstructuur van de Rijkswacht quasi ongewijzigd. Zij bestond uit:

- Algemeen Commando
  - Commandant van de Rijkswacht
  - Generale Staf

- Algemene Diensten
- Ministeriële Diensten
- Koninklijke Rijkswachtschool
- Mobiel Legioen
- Vijf gebieden, verder onderverdeeld in territoriale groepen, districten en brigades, aangevuld met mobiele groepen, BWP⁶ en BOB⁷

Maar met oog op meer efficiëntie en als gevolg van de steeds complexer wordende maatschappij en de toenemende wet- en regelgeving diende de Rijkswacht haar onderliggende structuren constant te moderniseren. Binnen de diverse echelons waren er talloze aanpassingen: eenheden en diensten werden opgericht, afgeschaft of samengevoegd. De Rijkswacht kende bijgevolg een voortdurend uitdijende organisatiestructuur. Dit komt vooral tot uiting wanneer we de samenstelling van de Generale Staf onder de loep nemen. Na de hervorming van 1949 waren er drie Secties en zeven Bureau's⁸; in 1965 telde de Generale Staf vijf hoofddirecties en vijftien directies en in 1986 was zij reeds uitgegroeid tot acht hoofddirecties, 27 directies en achttien bureaus en diensten⁹. Deze acht hoofddirecties waren elk bevoegd voor een specifiek aspect van de Rijkswachtorganisatie: personeel, logistiek, studiën en planning, operaties, communicatie, opleiding, financiën en relaties¹⁰. Er kwamen vooral taken bij. Bevoegdheden werden vaak overgeheveld van de ene dienst naar de andere, maar verdwenen zelden. Vanaf 1990 onderging het korps evenwel een aantal hiërarchische vereenvoudigingen waarbij de organisatiestructuur stapvoets werd aangepast. In 2001 ging de Rijkswacht dan uiteindelijk op in de Federale Politie. Deze nieuwe politiestructuur kende overigens veel gelijkenissen met die van de Rijkswacht, vlak voor zij werd ontbonden.

Pragmatische keuzes

Als gevolg van de complexe organisatiestructuur, werd de archiefvorming binnen het korps bepaald door de vele en heel diverse archiefvormers: directies, administratieve diensten, operationele eenheden, enz.. Een archievenoverzicht opstellen op basis van de identificatie van alle archiefvormers en het vinden van directe aanknopingspunten bij de archiefstukken was, gezien de geschetste situatie in de inleiding, quasi onmogelijk. Een andere, meer systematische aanpak drong zich op. We gingen hierbij bewust uit van een extensieve aanpak. Er moest zo veel mogelijk archief binnen een zo kort mogelijke tijd verwerkt worden. Hierbij dienden een aantal keuzes gemaakt te worden.

Er werd in de eerste plaats getracht zoveel mogelijk series op basis van uiterlijke kenmerken bijeen te brengen. Portefeuilles hadden soms eenzelfde opschrift of er werd een soort nummering teruggevonden op klasseurs waaruit bleek dat zij een aparte reeks vormden. Op die manier konden wij vrij snel een heel aantal series herkennen. Het fysiek bijeenbrengen van die series maakte het geheel overigens aanschouwelijk. Er bleven evenwel nog talloze klasseurs, archiefdozen en portefeuilles over waarbij dit niet mogelijk was. Ofwel ontbraken gelijkaardige uiterlijke kenmerken ofwel was er een nietszeggend opschrift zoals "archief" of "divers". Daarom werden deze documenten elk apart behandeld. Soms behoorden ze tot een bestaande serie en konden ze daarbij worden gevoegd.

Het oplijsten van de verschillende series gebeurde aan de hand van een databank. Hierin werden per

serie de verschillende beschrijvingselementen, zoals voorgeschreven door de ISAD(G)-standaard, opgenomen. Op basis van deze gegevens kon uiteindelijk een archievenoverzicht worden opgesteld.

Na de invoer van de gegevens in de databank werden de documenten volgens een continue plaatsing in de rekken gezet. De losse stukken en de stukken verpakt in portefeuilles of verouderde archiefdozen, werden hierbij in nieuwe, zuurvrije archiefdozen gestopt. De klasseurs werden doorgaans niet vervangen door archiefdozen; dit om tijd te besparen. Zij werden wel voorzien van een etiket met oog op latere vervanging door archiefdozen.

Een dergelijke systematische aanpak impliceerde enorm veel werk. Er diende immers een gigantische hoeveelheid ongeordende archiefbestanden behandeld te worden binnen een zeer kort tijdsbestek. Hoewel er zo efficiënt mogelijk gewerkt werd, bleef het ondoenbaar om alles te bekijken. Op het einde van de stage werd derhalve heel pragmatisch geëindigd met het oplijsten van bestanden.

Een tweede bewuste keuze was de beperking van onze focus tot de archieven van de verschillende directies en diensten van de Generale Staf. Deze diensten verdienden prioriteit omdat zij een cruciale rol speelden bij de werking van de Rijkswacht, zoals bleek uit onze institutionele analyse.

De combinatie van beide keuzes leidde ertoe dat een ontsluiting op serieniveau mogelijk werd en dat er een zeker geheel kon gepresenteerd worden.

Opstellen van het archievenoverzicht

Bij het ordenen en beschrijven van archiefstukken, wilden we rekening houden met het structuurbeginsel, het *respect des fonds*. Dit moest dus tot uiting komen in ons archievenoverzicht. Er dienden een aantal keuzes gemaakt te worden met betrekking tot de indeling van het overzicht. Enerzijds wilden wij zo dicht mogelijk aansluiten bij de historische realiteit, terwijl we anderzijds een overzichtelijke en duidelijke toegang wilden aanbieden aan de gebruiker.

Omwille van de sterk gehiërarchiseerde structuur van de Rijkswacht werd geopteerd voor de organisatiestructuur als primair ordeningscriterium. De verschillende archiefvormers vormen met andere woorden de basis van ons archievenoverzicht. Het tweede ordeningscriterium is gebaseerd op de functies die de verschillende diensten uitoefenden. Per archiefvormer werden de verschillende series opgelijst volgens het functioneel model.

Primaire ordening naar organisatorisch model: de archiefvormers

Binnen de Generale Staf werd er gezocht naar de verschillende zelfstandige archiefvormers. Hierbij werd rekening gehouden met de gekende criteria: een eigen naam en een specifieke functie, een zekere zelfstandigheid van handelen en een eigen administratie (eigen systeem van documentbeheer, voornamelijk de zorg voor eigen correspondentie en notulering)¹¹.

De Generale Staf kende tot de jaren negentig een stabiel aantal hoofddirecties. De hoofdstructuur lag met andere woorden decennialang vast. De lagere echelons werden daarentegen meermaals (intern) gereorganiseerd en/of werden regelmatig onder een andere hoofddirectie geplaatst.

Bovendien ontbreken de archiefstukken vaak de nodige identificatiekenmerken om ze te kunnen toekennen aan een meer specifieke archiefvormer. Zo was de correspondentie meestal gericht aan de hoofddirectie zelf, waarbij het secretariaat deze verder verspreidde over de bevoegde directies. Ook de

documenten die door de eigen diensten werden aangemaakt, ontbreken de nodige metadata ter identificatie, waardoor niet altijd duidelijk is wie de eigenlijke archiefvormer is.

Deze combinatie van meerdere interne hervormingen enerzijds en een onduidelijke identificatie van de documenten anderzijds, maakte het ondoenbaar om de stukken aan lagere archiefvormers toe te wijzen. Daarom werd beslist om de verschillende hoofddirecties en hun rechtsopvolgers als archiefvormers te beschouwen en deze als uitgangspunt te nemen bij de ordening.

Naast de hoofddirecties werd er ook een algemeen niveau in het archievenoverzicht opgenomen. Hierin werden stukken opgenomen die werden ontvangen of opgesteld door de Commandant van de Rijkswacht¹² of de Chef van de Generale Staf¹³. Bovendien kon een beperkt aantal documenten niet worden toegewezen aan een specifieke hoofddirectie. Deze werden voorlopig, tot een eventuele latere studie meer licht werpt op de eindbestemming, eveneens bij dit algemeen niveau geplaatst.

Deze primaire ordening naar organisatorisch model heeft echter ook een aantal nadelen. Zo kunnen in principe enkel series die met zekerheid kunnen worden toegekend aan één van de hoofddirecties, worden opgenomen in het archievenoverzicht. Het gaat dus om stukken opgesteld of ontvangen tijdens het bestaan van de hoofddirectie. Het tijdstip van het verdwijnen van de hoofddirectie wordt in het overzicht als het einde van de archiefvorming aanzien. Sommige series kennen evenwel een vroegere begindatum en/of een latere einddatum dan de bestaansperiode van de hoofddirectie.

Series met een vroegere begindatum, werden vaak mee opgenomen in het documentbeheerssysteem van van de hoofddirectie die de taken verder uitvoerde. Zij worden dan ook beschouwd als archiefbestanddelen van die hoofddirectie.

Series die verder liepen nadat de hoofddirectie was afgeschaft, worden vermeld bij de archiefvormer waar zij zijn ontstaan, maar zonder datum en omvang. De lezer wordt dan verwezen naar de lijst van de rechtsopvolger, waar de serie wel volledig wordt beschreven.

Bij sommige series blijkt slechts een deel van de stukken meegenomen door de rechtsopvolger. In zo'n geval wordt de serie zowel bij de oorspronkelijke archiefvormer als de rechtsopvolger vermeld. De beschrijving van de serie wordt als het ware opgesplitst. Via een verwijzing wordt de lezer attent gemaakt dat de beschrijving van de serie gedeeltelijk bij een andere archiefvormer te vinden is.

Secundair ordeningskenmerk: functies

Als secundair ordeningskenmerk werden de functies gebruikt. Per hoofddirectie werden de verschillende series die zij hebben voortgebracht, opgelijst volgens het functioneel model. Wij baseerden ons hierbij op de Archiefselectielijst van de Federale Politie, opgesteld door Mevr. Jacquemin, archivaris bij het Algemeen Rijksarchief¹⁴.

In totaal telt de Archiefselectielijst van de Federale Politie een 600-tal reeksen. Vooreerst werden zij gerangschikt in twee grote blokken, overeenkomstig met de interne en externe functies:

- I. Documenten betreffende beheer
- II. Documenten betreffende de uitoefening van de taken

Binnen deze tweedeling werden de series opgedeeld volgens de functies die worden uitgeoefend door de Federale Politie. Deze indeling pasten we ook toe in ons archievenoverzicht.

Het probleem dat zich stelde, was de anachronistische toepassing van het archiefschema van de Archiefselectielijst van de Federale Politie op de archieven van de vroegere Rijkswacht die bewaard worden in het depot van de Historische Dienst. Het is immers niet aangewezen een dergelijk schema te gebruiken voor een andere periode dan waarvoor ze bedoeld is. De selectielijst van Mevr. Jacquemin werd immers opgesteld in het kader van de archiefvorming bij de Federale Politie. Ondanks het feit dat de Federale Politie een aantal series heeft overgeërfd van haar rechtsvoorgangers (Rijkswacht en Gerechtelijke Politie), werden er door Mevr. Jacquemin maar weinig dossiers teruggevonden die teruggaan tot de jaren tachtig. De gedekte periode van de meeste archiefreeksen vangt dus maar aan in 2001, wanneer de Rijkswacht werd afgeschaft en de Federale Politie werd opgericht¹⁵.

Toch lijkt het ons verantwoord de archiefselectielijst en het daarin vermelde archiefschema te gebruiken bij het oplist van de verschillende series, mits men rekening houdt met de historische context van voor 2001. De Federale Politie heeft immers, als rechtsopvolger, een groot deel van de bevoegdheden van de vroegere Rijkswacht overgenomen en oefent bijgevolg soortgelijke politionele functies uit. Dit resulteert dan ook in gelijkaardige series. Wel zijn er een aantal (militaire) functies die niet meer worden uitgeoefend door de Federale Politie. In de Archiefselectielijst van de Federale Politie vindt men bijgevolg geen series terug die voortkwamen uit die functies. Dergelijke series werden wel teruggevonden in de bewaar- en vernietigingslijst Reg RG 001 van de Rijkswacht. Zij werden bij de desbetreffende archiefvormer apart toegevoegd met het identificatienummer die de serie toegekend kreeg in die Reg RG 001.

Conclusie en resultaat

Bij de aanvang van onze werkzaamheden waren wij uitgegaan van het theoretische model zoals vooropgesteld door ISAD(G). We wilden een archievenoverzicht maken en op basis van de meer-niveau-beschrijving dient de ontsluiting dan te beginnen op het hoogste niveau (het archief van de archiefvormer), waarna men verder kan afzakken in de getrapte structuur en lagere niveaus kan gaan beschrijven. Na een analyse van de organisatiestructuur en de verschillende taken van de Rijkswacht, werd er geopteerd enkel archief van de Generale Staf te verwerken. De hoofddirecties (het hoogste organisatorische niveau) bleken wel houvast te bieden, maar een reconstructie van de verschillende deelarchieven bleek niet mogelijk. Het resultaat was onvoldoende voor het opstellen van een gedetailleerd archievenoverzicht.

Er werd daarom geopteerd voor een systematischer aanpak, waarbij een aantal bewuste keuzes werden gemaakt.

De hoofddirecties werden als archiefvormers centraal geplaatst. De taken van ondergeschikte diensten, i.e. de feitelijke archiefvormers maar eerder uitvoerend van aard, vloeiden immers voort uit die van de hoofddirecties. Het archievenoverzicht zelf werd opgesteld op serieniveau, met als primair ordeningscriterium de verschillende hoofddirecties van de Generale Staf en als secundair ordeningskenmerk de functies, gebaseerd op de Archiefselectielijst van de Federale Politie.

Het eerste niveau van ISAD(G) werd dus slechts heel rudimentair gebruikt. De nadruk ligt vooral op het tweede niveau, dat van de series.

Het resultaat van deze extensieve aanpak was enerzijds een ruimer inzicht in de evolutie van de functies en organisatiestructuur van de Rijkswacht en anderzijds dat in ruim 340 werkuren 440 meter archief

onder controle werd gebracht.

Bibliografie

- Herman Coppens, *De ontsluiting van Archieven. Richtlijnen en aanbevelingen voor de ordening en beschrijving van archieven in het Rijksarchief* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1997).
- Marleen Easton, *De demilitarisering van de Rijkswacht* (Brussel: VUBPRESS, 2001).
- Cyrille Fijnaut, *Een kleine geschiedenis van de huidige organisatie van het Belgische politiewezen*, Politie studies 18 (Antwerpen: Kluwer, 1995).
- ISAD(G): Algemene Internationale Norm voor Archivistisch Beschrijven* (Vertaling van de tweede uitgave) (Antwerpen, Leuven, Amsterdam: ICA, 2004).
- Madeleine Jacquemin, *Archief van de Federale Politie. Archiefselectielijst* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2007).
- Jos Vander Velpen, *De blauwe ridders. Van rijkswacht tot eenheidspolitie* (Berchem: EPO, 1998).
- Lode Van Outrive, Yves Cartuyvels, en Paul Ponsaers, *Sire, ik ben ongerust. De geschiedenis van de Belgische politie, 1794-1991* (Leuven: Kritak, 1992).
- Ward Vansteenkiste, *Archievenoverzicht van de Generale Staf van de Rijkswacht. Een werk in uitvoering...*(Brussel: VUB, 2009, onuitgegeven verhandeling).

- 1 Dit artikel is gebaseerd op de eindverhandeling voor de Master na Master Archivistiek: Ward Vansteenkiste, *Archievenoverzicht van de Generale Staf van de Rijkswacht. Een werk in uitvoering...* (Brussel: VUB, 2009, onuitgegeven verhandeling). Met dank aan Anna Francis, Frank Scheelings, Soizik Van Huele en Willem Vanneste voor het nalezen, corrigeren en adviseren.
- 2 In totaal onderscheidt ISAD(G) vijf verschillende ordeningsniveaus: Archief, Deelarchief, Archiefreeks, Archiefbestanddeel en Archiefstuk. Binnen ieder niveau is het mogelijk om tussenniveaus in te voegen. Na de ontsluiting op het eerste niveau, kan men verder afzakken in deze getrapte structuur en lagere niveaus beschrijven. De meer-niveau-beschrijving van ISAD(G) werkt dus volgens een *top-down*-benadering.
- 3 Herman Coppens, *De ontsluiting van Archieven. Richtlijnen en aanbevelingen voor de ordening en beschrijving van archieven in het Rijksarchief* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 1997) p.42.
- 4 *Ibidem*, p.59.
- 5 Voornamen werken die werden geraadpleegd zijn: Lode Van Outrive, Yves Cartuyvels, en Paul Ponsaers, *Sire, ik ben ongerust. De geschiedenis van de Belgische politie, 1794-1991* (Leuven: Kritak, 1992); Cyrille Fijnaut, *Een kleine geschiedenis van de huidige organisatie van het Belgische politiewezen*, Politie studies 18 (Antwerpen: Kluwer, 1995); Jos Vander Velpen, *De blauwe ridders. Van rijkswacht tot eenheidspolitie* (Berchem: EPO, 1998); Marleen Easton, *De demilitarisering van de Rijkswacht* (Brussel: VUBPRESS, 2001).
- 6 Bereden Wegpolitie
- 7 Bijzondere Opsporingsbrigade
- 8 Politiemuseum. Archief. Nr. BE AFEDP-Gst Gd-A2.002-1328.
- 9 Ward Vansteenkiste, *Archievenoverzicht...*, pp.17-39.
- 10 Easton, *De demilitarisering...*, p.194
- 11 Herman Coppens, *De ontsluiting van Archieven...*, p.86.
- 12 De Commandant van de Rijkswacht was de hoogst geplaatste officier binnen de Rijkswacht. Hij oefende het hoogste interne gezag uit.
- 13 De Chef van de Generale Staf stond aan het hoofd van de Generale Staf en was verantwoordelijk voor de interne werking.
- 14 Madeleine Jacquemin, *Archief van de Federale Politie. Archiefselectielijst* (Brussel: Algemeen Rijksarchief, 2007). Twee andere selectielijsten, de bewaar- en vernietigingslijst Reg RG 001 en de Selectielijst van de Lokale Politie PLP40, kwamen niet in aanmerking, respectievelijk vanwege de onderwerpsmatige indeling en vanwege het decentrale toepassingsniveau.
- 15 *Ibidem*, p.84.